

Leestekens in het Holtingerveld

Op zoek naar de geschiedenis
in het landschap

Wim van der Wijk

Leestekens in het Holtingerveld

Op zoek naar de geschiedenis
in het landschap

Wim van der Wijk

2023 >g uitgeverij
koninklijke van gorcum

Auteur en samensteller: Wim van der Wijk

Met bijdragen van: Hans Dekker, Arend van Dijk, Sippora Stibbe en Tjalling Waterbolk

Cover: Foto voorkant Frans Ohm, fotocollage achterkant midden, Heleen Haijtema

Vormgeving en fotobewerking: Van Nieuwenhoven MediaAdvies Noordwolde

Tekstredactie: Redactie bureau Marita Weener

Uitgave: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

© 2023, Wim van der Wijk en Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV,

Postbus 43, 9400 AA Assen.

ISBN 9789023259657, eerste druk, mei 2023

NUR 410

Deze uitgave
is financieel
mogelijk
gemaakt
door:

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

Inhoudsopgave

Inleiding		4	
Hoofdstuk 1	Havelte, het Drentsch Pompeï George Hendrik Voerman, de 'steentjeszoeker' van Havelte	6	
Hoofdstuk 2	Een hunebed is meer dan een stapel stenen Het verhaal over het grote hunebed aan de voet van de Havelterberg	24	
Hoofdstuk 3	Veenplassen in het Holtingerveld 3.1 Arend van Dijk, Vogels in de veenplassen van het Holtingerveld	44 55	
Hoofdstuk 4	De geschiedenis van het Hunehuis op de Havelterberg	60	
Hoofdstuk 5	Havelte, parel van Drenthe Verslag van het Leiderskamp voor Natuurstudie in Havelte in 1935	82	
Hoofdstuk 6	De gemengd gehuwde Joden in Havelte in oorlogstijd 6.1 De barakkenkampen in Havelte in oorlogstijd 6.2 Sippora Stibbe, Naar Havelte 6.3 Het kampeven op het vliegveld Havelte	98 100 108 114	
Hoofdstuk 7	Het Holtingerveld, natuur in verandering 7.1 Tjalling Waterbolk, Rapport omtrent de wetenschappelijke betekenis van het heidegebied van Havelte (1947) 7.2 Tjalling Waterbolk, Het Brandeveen en omgeving 7.3 Wim van der Wijk, Holtinge, landschap in verandering 7.4 Hans Dekker, Het Holtingerveld, flora in verandering	140 143 158 162 168	
Hoofdstuk 8	Op de grote stille heide... dwaalt een herder eenzaam rond Herders van toen en nu in het Holtingerveld 8.1 De schaapherders van nu	178 194	
Dankbetuiging		206	
Overzicht leestekens		208	

Inleiding

We kennen allemaal de hunebedden, de oudste monumenten van het land, maar wat weet een bezoeker eigenlijk verder over het Holtingerveld? En wat weten wij als inwoners uit de omringende dorpen ervan?

Datgene wat wij namelijk heel gewoon vinden omdat we het alle dagen zien, voelen of beleven, is in werkelijkheid helemaal niet zo gewoon. Kennen wij de archeologische schatten die de bodem heeft prijsgegeven of de verhalen over de vervening, de geschiedenis van de schaapskudde of die van het Hunehuis bovenop de Havelterberg?

Wij zijn allen onlosmakelijk verbonden met het verleden, maar zonder de kennis hierover kunnen we het heden niet begrijpen.

Het landschap van het Holtingerveld is in de loop van duizenden jaren mede door menselijke bemoeienis gevormd tot wat het nu is en van die bemoeienis kun je nog sporen terugvinden. Het is een optelsom van cultuurhistorische-, ecologische-, aardkundige- en belevingswaarden en één grote schatkamer, tenminste als je het wilt zien en onderzoeken. Dit landschap komt echter steeds meer onder druk te staan en als we niet oppassen, wordt het een landschap dat we ons alleen nog herinneren door de verhalen uit overlevering.

Reeds in de 19e eeuw vindt grootschalige vervening plaats en door de opkomst van de kunstmest verlaten in een halve eeuw tijd meer dan honderduizend schapen de Drentse heide en worden tienduizenden hectaren 'woeste grond' omgevormd tot weiland of aardappelakker. De schapenhouderij, die in zijn tijd gehouden wordt voor de mest, verdwijnt bijna geheel. De Drentse samenleving verandert daardoor ook fundamenteel.

Ook het Holtingerveld ontkomt daar niet aan. En in de twintigste eeuw, waarin de verhalen in dit boek zich afspelen, verdwijnen langzamerhand de heidevelden, ze worden bebost en zandverstuivingen groeien dicht.

Gemeentesecretaris Albert Waterbolk beschrijft in 1934 in zijn boek *Havelte, beschrijving van een interessante en typisch Drentsche gemeente* in een 25-tal korte

hoofdstukken de geschiedenis van het landschap, om te eindigen met de woorden: *'Moge dit werkje bij menigeen den lust doen opkomen, om met ons mooie Drenthe -in veel opzichten het land van de romantiek-, kennis te willen maken. Er is hier, vooral voor den mensch die behoefte heeft aan iets anders dan de oppervlakkige genoegens van onze tijd, zooveel te genieten, zooveel te zien en zooveel te leeren! Havelte wordt reeds druk bezocht door dagjesmensen, maar is ook een vacantieoord bij uitnemendheid voor allen, die na het jachtige drukke leven van elken dag vrij en ongebonden willen zwerven in de natuur. En wie zou niet gaarne willen vertoeven te midden van de eenvoudige gastvrije dorpsbewoners met wie men spoedig vertrouwd raakt en voor wie het: 'Welkom vreemdeling' geen ijdele klank is? Moge deze gemeente, niet ten onrechte de 'Parel van Drenthe' genoemd, tot steeds grooter bloei geraken!*

Ik weet niet of Albert Waterbolk met dit statement, dat heden ten dage niet zou misstaan in een reclame-uiting van de Tourist Info Havelte, bereikt heeft wat hij voor ogen had. In elk geval beleeft zijn boek nog drie herdrukken.

Vroeger waren het de ansichtkaarten als beeldragers van het verleden die we collectief konden delen. Zij zijn echter vervangen door foto's die we maken met onze smartphones en die we vaak naamloos opslaan in de Cloud. Verhalen vertellen, ofwel met een modern woord 'storytelling', blijft noodzakelijk om ons collectieve geheugen scherp te houden. Met apps, QR -codes en podcasts kun je zelfs vanuit je luie stoel de verhalen tot je nemen. Het is echter bij *Leestekens in het Holtingerveld* de bedoeling dat je op stap gaat en dat je het landschap 'leert lezen', dat je door goed te kijken historische patronen leert zien. Daardoor kun je je eigen omgeving inkleuren en je ermee verbinden.

De verhalen over het Holtingerveld in dit boek gaan over de interactie tussen de mens en de (oer)natuur, waarbij het landschap de rode draad door alle verhalen heen vormt.

Zo lopen er in het Holtingerveld verhaallijnen die elk een ander deel van zijn geschiedenis belichten, maar ook met elkaar verbonden zijn.

In acht hoofdstukken maken we een reis door de tijd met behulp van 'leestekens'. Het zijn een soort wegwijzers die de geschiedenis van het Holtingerveld in de 20e eeuw vertellen. Het zijn geen iconische objecten zoals de beide hunebedden, alhoewel de roerige geschiedenis van het grote hunebed wel wordt verteld. Het kan een paal, een steen of een ander object zijn, met soms een duidelijke aanwijzing. Ieder leesteken heeft een eigen verhaal met sprekende afbeeldingen en illustraties. De verhalen gaan over rendierjagers, hunebedbouwers, Joodse dwangarbeiders en schaapherders, maar ook over een landschap dat getekend is door menselijke bemoeienis. Over het graven van turf, het begrazen van de heide en de aanleg van het Duitse vliegveld.

Ook is het boek verbonden met het dorp Havelte, waar in 1935 het eerste Leiderskamp voor Natuurstudie plaatsvindt en waarvan het verslag ons een inkijkje geeft in een grotendeels nog ongerept landschap van het Holtingerveld.

Geschiedenis gaat ook over de mensen die ons de verhalen hebben nagelaten.

Zo komt de prehistorie tot leven door George Hendrik Voerman, de 'steentjeszoeker van Havelte'. Het Hunehuis, het voormalige kamphuis van de Arbeiders Jeugd Centrale,

is mede te danken aan de gedrevenheid van de 'rode' onderwijzer Herman Molendijk. Tjalling Waterbolk doet in 1947 met leden van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie uitvoerig onderzoek naar de rijke vegetatie in het Holtingerveld. En dan is er het verhaal over het Jodenkamp aan De Doeze, waarbij dankbaar gebruik is gemaakt van de dagboeken van Hans Freudenthal. En dan dat van de kruidenier Gerrit Timmer, die in 1960 een nieuw leven begint en schaapherder wordt op Holtinge en daarmee mede de basis legt voor de huidige schaapskudde. Maar niet alleen verhalen uit het verleden komen aan bod, ook de stand van zaken van de huidige vegetatie wordt beschreven en wel door Hans Dekker. Kortom *Leestekens in het Holtingerveld* is een boek vol verhalen.

Het boek is niet alleen een venster naar het verleden, maar ook naar het heden en nodigt uit om op expeditie te gaan, op zoek naar de leestekens in het landschap. Dat kan te voet of de fiets en met de wandel- en fietsknooppuntenkaart of routeplanner kun je je eigen route samenstellen. Een goede plek om te starten is de Toegangspoort van het Holtingerveld.

Wim van der Wijk, Havelte, april 2023

De leestekens van de hoofdstukken staan aangegeven op de topografische kaart op pagina 208.

*Het Holtingerveld.
Bron: Google earth
2022*

Dankbetuiging

Het is 27 februari 2020 als de eerste coronabesmetting in ons land wordt geconstateerd. Mijn voornemen is om in dat jaar, waarin 75 jaar Vrijheid zal worden gevierd, een publicatie te wijden aan het voormalige Joodse werkkamp aan de Hunebeddenweg in het Holtingerveld. En ik heb niet alleen een publicatie in gedachten, maar zo mogelijk ook een gedenkteken op de locatie.

Echter, Nederland gaat op slot en tijdens de lockdown trekt iedereen zich terug in zijn eigen bubbel. Alle geplande evenementen worden afgelast.

De onthulling van het gedenkteken door een aantal Joodse nazaten kan gelukkig in oktober van dat jaar toch plaatsvinden, zij het met beperkingen. En een eerste exemplaar van de publicatie *De gemengd gehuwde Joden in Havelte in oorlogstijd* wordt daarbij overhandigd aan een leerkracht van de basisschool in Darp.

Deze publicatie zal achteraf gezien het begin worden van een reeks verhalen over het Holtingerveld.

Is er dan nog niet genoeg geschreven over het Holtingerveld? Naast een aantal korte artikelen is er immers in 2013 al een uitvoerig boek verschenen over de archeologie en het landschap. Dat boek, dat met name gericht is op de archeologische rijkdom, is echter allang uitverkocht, maar er zijn ook nog genoeg andere verhalen die het waard zijn om verteld te worden.

Ik ga aan de slag en gedurende de aanhoudende coronaperiode van de afgelopen drie jaar werk ik met tussenpozen een aantal verhalen uit, waarvan ik er een aantal als losse publicaties verspreid. De reacties zijn positief en werken stimulerend om door te gaan. Uiteindelijk worden acht onderwerpen nader uitgewerkt en ik besluit om de verhalen te bundelen en zo mogelijk als boek te gaan uitgeven. En dat is nu dan ook gelukt.

De verhalen in dit boek heb ik echter niet kunnen maken zonder de hulp en inzet van veel mensen die ik hierbij dan ook graag wil bedanken. Het zijn er echter zoveel dat ik ze niet allemaal kan vermelden, maar enkelen wil ik hier toch graag noemen.

Van het begin af aan is Klaas Kroonenburg (1930) mijn trouwe vraagbaak geweest. Klaas woonde na de Tweede Wereldoorlog met zijn gezin bij De Doeze tegenover het Hunehuis en kon mij uit eigen waarneming veel gegevens verstrekken.

Een woord van dank is ook op zijn plaats aan de nazaten van de 'Vaderjoden' die hun archiefmateriaal beschikbaar hebben gesteld, waardoor voor het eerst de geschiedenis van de Joodse dwangarbeiders op het vliegveld Havelte kan worden doorverteld.

Voor de gekozen onderwerpen kon ik behalve mijn eigen archief, ook gebruikmaken van de archieven van de gemeente Westerveld en het beeldarchief van de Historische Vereniging Havelte en omstreken, waar de maandagmorgengroep mij altijd behulpzaam is geweest. Voor het maken van nieuwe landschapsfoto's bedank ik Marianne Assink, en ik bedank Wim van Velzel voor het maken van de droneopnamen.

Een speciaal hoofdstuk is gewijd aan het Holtingerveld, natuur in verandering, waarbij ik geuk kon maken van eerder verschenen artikelen van Tjalling Waterbolk (†). Hans Dekker heeft daarbij een waardevolle bijdrage geleverd over de flora van nu, aangevuld met een bijdrage van Arend van Dijk over de vogels in het veld.

Als de teksten klaar zijn, moet het echte vakwerk nog beginnen. Het bedrijf Van Nieuwenhoven MediaAdvies uit Noordwolde heeft met grote inzet en toewijding zorg gedragen voor de vormgeving, opmaak en fotobewerking. Het was een pittige klus, mede door het op één lijn moeten brengen van de onderlinge hoofdstukken, het bewerken van de vele afbeeldingen en het verwerken van de redactionele opmerkingen. Grote dank daarvoor.

En dan is er Jannes Westerhof die mij van het begin af aan heeft bijgestaan en op wie ik altijd een beroep kon doen. En mijn vrouw Marianne heeft mij menig uur moeten afstaan en daarnaast gesteund in de volharding om het boek tot een goed einde te

brenghen. Beiden hebben alle teksten tevens redactioneel doorghenomen en van commentaar voorzien.

Ook dank ik de bedrijven en organisaties die deze publicatie mede mogelijk hebben gemaakt: Staatsbosbeheer Zuidwest-Drenthe, Natuurmonumenten District Zuidwest-Drenthe, Prolander, het Cultuurfonds Westerveld, de provincie Drenthe, de Havelter Ondernemersclub met een bijdrage uit het Ondernemersfonds Westerveld en de Stichting Wetenschappelijk Fonds van de Drents Prehistorische Vereniging.

En tot slot wil ik de medewerkers van Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum – Sonja Geurts, Esther Langelo en Erik Dijkstra – en eindredacteur Marita Weener bedanken voor de prettige samenwerking bij het tot stand komen van deze uitgave.

Met dit boek hebben we een reis terug in de tijd gemaakt toen alles nog zo vanzelfsprekend was. Dankzij de inzet van velen kunnen de verhalen nu worden doorverteld.

Wim van der Wijk
Havelte, april 2023

Vrouger en vandaog

Ach volk, kiek toch goud oet joen ogen
Ach volk, kiek toch goud om joe tou!
't Was gister heil aans as 't vandaog is
En mörgen is 't aners as nou!

't Was vrouger hier éin palleraksie
Met bos en met veen en moeras
Dat het hier zo eeuwenlaank legen
Gien minsk kwam er nog an te pas.

Doe binnen de boeren hier kommen
Ze hebben de bossen verbrand
Ze hebben de haaide ontgonnen
En muiken van wildernis laand.
Daor gruiden doe rogge en eerpels
Daor luipen de koiën in 't gras
En elk en ein was vergheten
Dat 't vrouger hier heil aners was.

De wereld wordt altied weer aners
Dat is juist de problematiek
Het leven gaat altied mor wieder
Gien dag laank blif alles geliek.

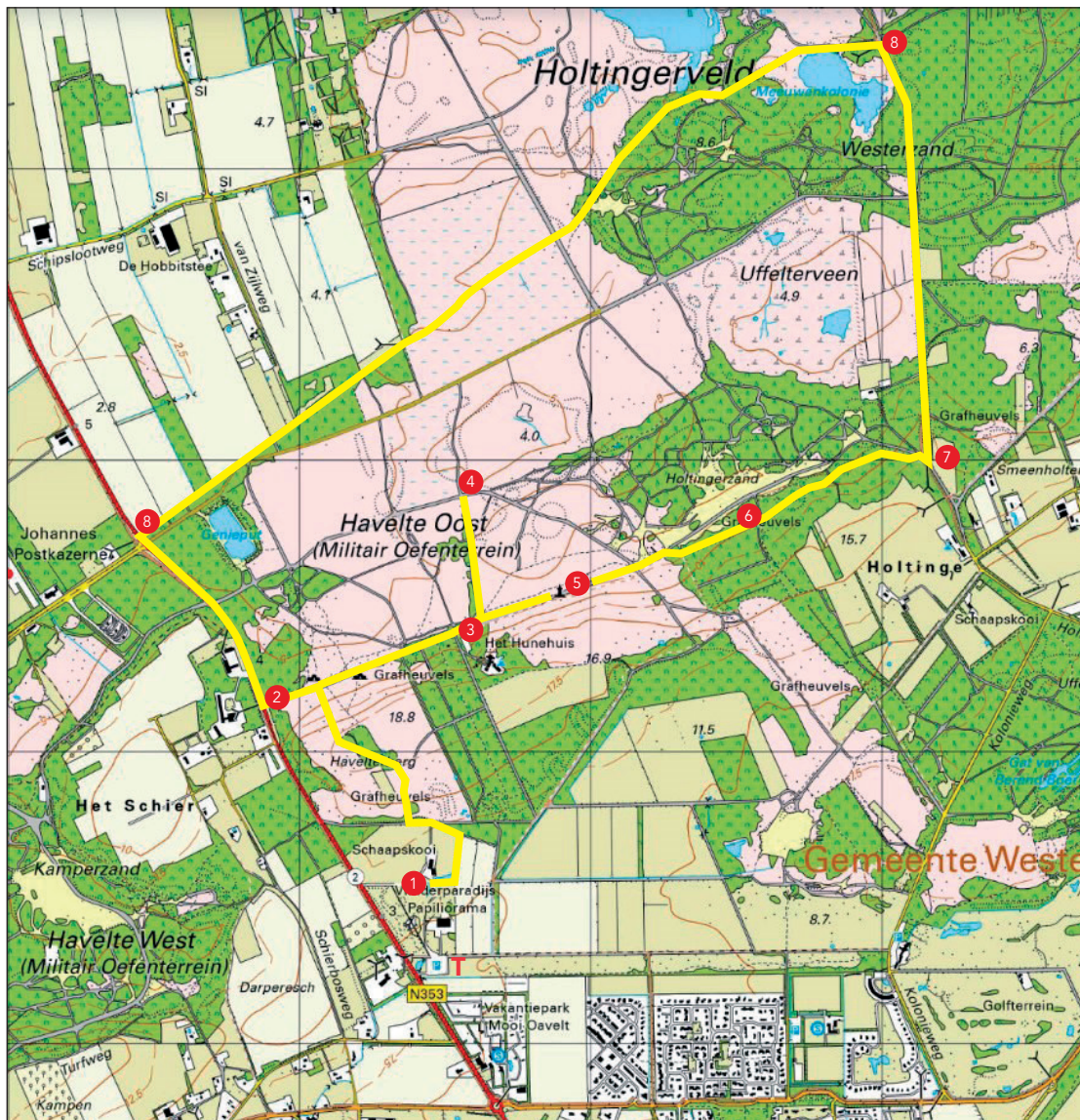
Peter van der Velde (1918-2004)

Uit Trekwaark, verzaomelde ghedichten, 2013

Wim van der Wijk (1944) studeerde civiele techniek aan de HTS in Groningen. Hij was in de jaren 80 directeur gemeentewerken van de voormalige gemeente Havelte. Als vrijwilliger bij het OERMuseum West-Drenthe in Diever nam hij het initiatief voor een aantal boeken over archeologie in Zuidwest Drenthe. In 2016 publiceerde hij een boek over de geschiedenis van het natuurvriendenhuis Het Hunehuis op de Havelterberg. Voor zijn talrijke activiteiten won hij naast de erfgoedprijs van de gemeente Westerveld in 2016, ook de 'bronzen' mammoet van het OERMuseum in 2021

Bron: Topografische Dienst 2022.

T: Toegangspoort Holtingerveld

Op zoek naar de leestekens in het Holtingerveld

Het Holtigerveld kent een rijke geschiedenis met veel verhalen, een geschiedenis die het verdient om gekend te worden. In dit boek maken we in acht hoofdstukken een reis door de tijd met behulp van 'leestekens' in het landschap. Het zijn een soort wegwijzers, maar je moet er wel oog voor hebben en ernaar op zoek gaan. Het kan een paal, een steen of een ander object zijn met soms een duidelijke aanwijzing. Ieder leesteken heeft in het boek een eigen verhaal met sprekende afbeeldingen en illustraties. Ze gaan onder meer over rendierjagers, hunebedbouwers, Joodse dwangarbeiders en schaapherders, maar ook over een landschap dat getekend is door menselijke bemoeienis. Over het graven van turf, het begrazen van de heide en de aanleg van het Duitse vliegveld. Over een landschap in herinnering dat ook in deze tijd onder druk staat. Het boek is niet alleen een venster naar het verleden, maar ook naar het heden en nodigt uit om op expeditie te gaan op zoek naar het verborgen 'goud' in het landschap, te voet of met de fiets.